

A MÚLT MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉSZEI

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: ID. NÉKÁM LAJOS (1868–1957) ÉS A MAGYAR BŐRGYÓGYÁSZAT ORVOSTÖRTÉNÉSZEI¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével**

A 20. század hazai medicinájában a címbeli „kisszakmának” akadtak talán a legavatottabb tollú krónikásai. A sort kétségtelenül Nékám Lajos professzor nyitotta meg, akinek klinikaszervező, iskolateremtő és tudományos munkássága mellett maradt ideje-ereje Magyary-Kossa Gyulával és Győry Tiborral együtt Wessprémi szellemét feléleszteni. A két klasszikus orvostörténész kortársaként reá hárult a fő feladat, hogy a fakultás tanári kara részéről a kutatáshoz, valamint a könyvkiadáshoz a támogatást biztosítsa. Különösen a Trianon utáni nehéz időkben, amikor a kartörténet,² továbbá a Magyar Orvosi Emlékek³ kötetei jó minőségű papíron, méltó kivitelben jelenhettek meg.

Historikus érdeklődésének, elemző íráskészségének már az 1897-es moszkvai kongresszusi beszámoló-sorozatában jelét adta. Az első, ilyen jellegű kis könyve: 'A magyar bőrgyógyászat emlékeiből'.⁴ 1908-ban hagyta el az Eggenberger-féle Könyvkereskedés nyomdáját. Első fejezete a régi magyar fürdőkről szól. Az Egyetemi Könyvtár révén kapta kölcsön az 'Academia Caesarea Leopoldino-Carolina', valamint a nürnbergi 'Commercium litterarum ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum' 17–18. századi évfolyamait, de az 'Annales physico-medicae Vratislaviensis' korai kötetei sem voltak már a beszűkült határainkon belül fellelhetők. Ezekhez a boroszlói Városi Könyvtár segítségével jutott. A magyarországi fürdőkultúráról a korabeli külföldi utazóktól (E. Brown, J. Tollus, R. Townson) értesülünk a leghitelesebben, amely semmivel sem volt „szabatosabb”, mint például a németeké. A lubickoló dáridózásnak a tűzifa megdrágulása, valamint a szifilisz megjelenése vetett véget. E tanulmányt a többiekkel együtt Magyary-Kossa is kellően megalapozott forrásmunkaként használta. Balatonfüred első igazi nagy protektora II. József császár volt. Ő tiltotta meg a forrás közvetlen közelében való polgári építkezést, hogy a gyógyvíz tiszta maradjon, s tette (meglepően) kötelezővé a fürdőorvosnak a magyar nyelv ismeretét. Oesterreicher Manes József esetében ez nem jelentett gondot. Az ásványvíz kivitele kapcsán idézi saját apját, aki szerint „Magyarhon több tiszta hasznat húzhatna jeles vizeiből, mint tüzes boraiból”.⁵

A második fejezet a lepra hazai történetéhez szolgáltat adatokat. A bélpoklosok a szent legendák gyakori szereplői. Ismert Holbein festménye, amelyen magyarországi Szent Erzsébet leprásokat ápol, Szent Margit sírja pedig e szerencsétlenek zarándokhelye volt. A járvány a tetőfokát a 13. században érte el, Kálmán királyunk ezért akadályozta meg a keresztesek átvonulását hazánkon. A kórisme körüli zűrzavart J. Manardus igyekezett eloszlatni. A két Jagelló-király: II. Ulászló és II. Lajos olasz udvari orvosára Nékám hívta fel újra a figyelmet. Munkásságát a tanítvány Herczeg Árpád később önálló monográfiában⁶ is ismertette.

A harmadik fejezet címe: „Rüh. Rendszerek. Hajbetegségek”. Idézi Csapó Józsefet, aki szerint a rühöt le sem kell írni, úgyis mindenki ismeri. Régi szerzőink ezt a nem éppen hízelgő jelzőt áttételesen is használták. A német földre került Joël Ferenc már az 1600-as évek elején leírta

kórokozóját. A bőr- és nemi bajok rendszerezésében a hungarusok kezdettől kitűntek. A vértanú-halált szenvedett Jessenius részletesen ismertette a bőr makroszkópos bonctanát, Plenck József Jakab pedig már Linné szerint szisztematizált. A füveskönyvek mindegyike (Melius, Beythe, Lippay) ajánl főzetet a varfedte viszketésre. A haj hiánya csak akkor számított betegségnek, ha pörkös, vagy fekélyes „kosz” okozta. A kopaszság az olvasott emberek szemében a bölcsesség jele volt.

A legérdekesebb természetesen a szifilisz-történeti rész. Az ó- vagy újvilági eredet kérdésében Nékám professzor sem foglal egyértelműen állást. Cáfolja a német Bloch azon állítását, mintha VIII. Károly híres-hírhedt nápolyi kalandjában magyar zsoldosok is részt vettek volna. Nem nemzeti büszkeségből, hanem, mert az idézett forrásban (Istvánffy) erre egyértelmű utalást nem talált. Érdekes viszont, hogy a nem éppen szent életű VI. Sándor pápa a „vénszi mezőkön vitézkedő francia királyt” a Magyarországot fenyegető török ellen akarta küldeni – sikertelenül. Talán szerencsénkre, mert az a sereg a janicsárok ellen aligha lett volna eredményes, az emlékezetes járvánnyal viszont valószínűleg most mi „dicsekedhetnénk”. A differenciáldiagnosztika sem lehetett egyszerű, ha maga a nagy Ricord az újvilági bajt lues helyett malleusjárványnak tartotta. Jordán Tamás (1539–1585) megállapította az extra-genitalis fertőződés lehetőségét. Crato higanyos és guajackúrát, Paracelsus viszont a mellőzését javasolta. A guajacfa Melius herbáriumában „francosfa”, utalván a betegség helyi eredetére.

Se szeri, se száma a bizarr terápiás javaslatoknak, Frankovich Gergelytől Kibédi Mátyusig, Torella mestertől Astruc doktorig terjed a lista. Ne feledjük, a tanulmány alap gondolata még a spirochaeta pallida felfedezése előtti időkből való.

Végül: „Adatok a prostitúcióknak és közerkölcsöknek történetéhez hazánkban” fejezet zárja le a 99 oldalas füzetet. Szerzőnk nem magasztalja a régi erkölcsöket és nem marasztalja el a korabelit. Az ifjúság nemi felvilágosításának fontosságát már Erasmus felismerte és híres leveleiben művelte, Nékám professzor ugyanezt tette az Egyetemi Kórházegyesület orvosaként. Mindketten mérsékelt eredménnyel. Nem értett egyet az általános hadkötelezettséggel, mert költséges és kettévágja a fiatalok életét. Ez a népességben több kárt okoz, mint a háborúk, írja sajátos logikával. A prostitúcióért elsősorban a szociális okokat teszi felelőssé. „Kereskedelmünk, iparunk terén rengeteg szerepe lehetne a nőknek, ha jó szakiskolák állanának rendelkezésünkre.”⁷ Védelmébe veszi a kéjnőket, felveti a társadalom felelősségét, ingyenes, kötelező orvosi vizsgálatot, illetve kezelést javall, amely bőségesen megtérül. A bujakór megjelölést eltörölni kívánta, mert az nem feltétlenül függ össze a bujasággal. Jó utólag ezeket olvasni az ország akkori első számú szakemberétől.

A magyar bőrgyógyászat múltját német nyelven is ismertette 1916-ban.⁸

Harmadik kis munkája a 'Drámák az orvostudományban' 1933-ban jelent meg.⁹ A tragikus önkísérletező Hunter, Semmelweis és a Koch-féle tuberkulin csak ürügy a bölcselkedésre. „Az emberiség nem érti meg a nagy sorskérdéseket és nem az aggodalmak könnyén, hanem a politikának és haszonnak a kódén át nézi őket” – írta e művében. Aggasztja a klasszikus nevelés elhanyagolása, az orvoslás terén „csapás az adminisztratív elnyomás, a bürokratizmus túltengése, a tömegrendeléssel űzött szemfényvesztés, a gyógyítás sablonizálása... az orvos jóformán csak blankettákat állít ki, statisztikákat készít, nyomtatott recepteket osztogat, szembekötősdít játszik a halállal. Ezért mondják: sok a doktor, de kevés az orvos! A rasszista eugenika németországi bevezetésének évében állítja: a militarista Spárta eltűnt a történelem színpadáról, de a humanista Athén meghódította Rómát. Nékám kedvelt írói: Dosztojevszkij és Flaubert. Ez utóbbi, amiért szemére hányta Lamartine-nak, hogy a történészek az események megítélésében nem hajlandók figyelembe venni az orvosi szempontokat. Mondanivalójának ez a legfőbb összegzése, s ezzel ma mi is egyetérthetünk.

Nékám-tanítványnak számít a nála három évvel fiatalabb Poór Ferenc, a szegedi bőrklinika első igazgatója. A Szt. István Közkórház osztályos főorvosaként jelent meg az első világháború kitörésének évében a szifilidológiai tankönyve.¹⁰ A 17 oldalas történeti bevezetője igazi „profii” munka. Az ó- és újvilági eredet kérdésében ő sem foglal állást, de utal szerzőkre (Lannelongh, Gangolphi), akik szerint Mezopotámiában találtak csontgummákat, így Columbus matrózai egy

tengerentúl rendkívül virulenssé vált törzset hoztak volna vissza. Állítólag V. Károly császárt ugyancsak a luetikus csontfájdalmak készítették kolostorba vonulásra. Érdekes, hogy már a mitológiai névadó Fracastoro észlelte a 16. század elején a betegség megszelídülését a mediterrán térségben, ahol a higanyos kezelés elterjedt. A lues venerea Fernel művéből ered, aki a terápiában az antimercurialistákhoz tartozott. Az egzotikus növények (guajacfa, chinin, sarsaparilla) a 16. század második felében jöttek divatba. Iatrokémiai nézet szerint a betegség savat termel, amely aztán kimarja a szerveket.

Fernel és Sydenham unista felfogását Hunter szerencsétlen önkísérlete hosszú időre megerősítette, Ricord csak 1831-ben tudta megcáfolni. Szerzőnk édesapja, Poór Imre, a bőr- és bűjakórtan első hazai tanára Párizsban a nagy francia mester tanítványa volt.

Nálunk Schwimmer Ernő és követői a bécsi unista, míg Poór Imre és Tóth N. János a párizsi dualista elméletet fogadták el. Szerzőnk ismerteti a sápadt kórokozó felfedezését, a komplemenkötési reakció kidolgozásának, a Noguchi-féle tiszta tenyészet előállításának körülményes történetét. A salvarsan terápiás megítélésében mérsékelten optimista. A kitűnő monográfia minden része át van itatva történetiséggel, szépen szerkesztett szövege, klasszikus illusztrációi révén a hazai irodalom örökbecsű műve marad.

Sellei József tankönyve¹¹ óta 1922-ig nem jelent meg korszerű dermatovenerológiai munka magyar nyelven. A Róna Sámuelé bűjakór jellegű¹² és nem nélkülözi a történeti bevezetőt. Szerzőjét ezért a szakma hazai historikusai közé soroljuk. Török Lajos a bőrbajok felismerésével és gyógyításával foglalkozik,¹³ történeti áttekintés nélkül. Poór Ferencre hárult a feladat, hogy új dermatológiai tankönyvet írjon az orvosoknak és orvostanhallgatóknak.¹⁴ A történeti bevezetőben ismét tanújelét adta az abszolút illetékességének. Kár, hogy szemrontóan apró betűkkel szedték. A külföldre került kiválóságok (Gruby Dávid, Kaposi Mór, Sigmund Károly), valamint a hazaiak felsorolásából kitűnik, hogy e téren valóságos nagyhatalomnak számítunk. Nem szólva a régiekről (Joël, Jordán, Jessenius, Plenck). A következő esztendőben a kitűnő szifilidológus Guszman József kiadta „A régi budai Szent János Kórház krónikáját”.¹⁵

A szakma 1924-ben ünnepelte Nékám Lajos tanári működésének negyed százados évfordulóját. Tanítványai közül a fiatal Herczeg Árpád írt az impozáns kötetbe orvostörténeti dolgozatot. A már említett Manardus dermatológiai nomenklatúrája tipográfiai remek. A kalligrafikus görög betűk valóságos illusztrációi az értelmező szövegnek. Bővített változata öt év múlva önálló kötetben is megjelent.

Magántanári képesítést az „Orvostudományok történelme, különös tekintettel az újkorra” tárgyköréből szerzett 1931-ben. Ezután ő vezette az Orvosi Hetilap orvostörténeti rovatát. Majd 1939-ben nagy feladatra vállalkozott: lengyel eredetiből lefordította, magyar vonatkozású jegyzetekkel, időrendi táblákkal és ábrákkal ellátta Szumowski krakkói professzor tankönyvét.¹⁶ Nemes gesztus volt ez a lengyelek felé és hallatlanul hasznos a hazai orvosoknak. Szinte önálló, kongeniális munka.

Szegeden Poór Ferenc tanárnak orvostörténész adjunktusa is akadt, Berde Károly személyében. Már 1928-ban megírta a klinika történetét,¹⁷ a kolozsvári évektől számítva. Beck Soma halála után Berde átkerült a pécsi tanszék élére, ott vetette papírra gyönyörű emlékbeszédét Poór Ferenc professzorról. Mecsekaljai éveinek egyik maradandó műve ’A magyar nép dermatológiája’,¹⁸ amelyet az etnográfusok is alapmunkának tartanak. Kolozsvár 1940. évi visszatéréssel ő került a kincses város egyetemének dermatovenerológiai, valamint orvostörténeti tanszékének vezetői posztjára. Az öt magyar fakultás közül egyedül itt oktatták kötelezően a medicina történetét. Utolsó nagy dolgozata Bolyai János betegségről már halála után került ki a nyomdából.¹⁹ Semmi jelét nem találta annak, mintha a kivételes magyar génusznak szifilisz lett volna.

Pastinszky István, a „Bőrgyógyászat és Venerológiai Szemle” szerkesztője szintén többször tanújelét adta az orvostörténelem iránti érdeklődésének.

Végül a dermatovenerológus orvostörténész tanárok sorát a Nékám-tanítvány Szodoray Lajossal zárjuk, aki óráin és azon kívül szenvedélyesen adta elő a medicina kultúrtörténetét.

Értekezett a hazai orvosegyetemek orvostörténeti oktatásának gondjairól, rajta kívüli okokból, nem sok eredménnyel. Míg engedték, fakultatív tárgyként elő is adta.

'Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században' című közleménye a civisváros múltjához való kötődését érzékelteti. 'Néhány adat az 1848/49-es szabadságharc venereás helyzetéhez' az 56-os forradalom évében jelent meg.²⁰

Több jel mutat arra, hogy nem zárult le egy kisszakma nagy múltjának megbecsülése. Remélhetőleg újabb kiadványok tanúskodnak majd róla. (...)

A tanulmány megírása óta Simon Miklós szegedi professzornak is megjelent 'A magyar dermatológia helyzete Kolozsvárott' című kitűnő kis könyve.

¹ Forrás: Szállási Árpád: Dermatovenerológus orvostörténészeink. = Orvosi Hetilap, 2000. pp. 2305–2307.

² Györy Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

³ Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek 1–4. köt. Bp., 1929–1940. 368, 337, 522, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 121., 122., 128., 168.)

⁴ Nékám Lajos: A magyar bőrgyógyászat emlékeiből. Bp., 1908. 99 p.

⁵ Nékám Sándor: Török József balneológiai munkájának ismertetése. = Gyógyászat, 1861. p. 906.

⁶ Herczeg Árpád: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Bp., 1929. 69 p., 11 t. (Kiegészítése: További magyarországi vonatkozások Manardus műveiben. = Orvosi Hetilap, 1927.)

⁷ Nékám Lajos id. mű

⁸ Nékám, Lajos: Die neue dermatologische Klinik der königl. Universität Budapest. Bp. 1916.

⁹ Nékám Lajos: Drámák az orvostudományban. Bp., 1933. 24 p.

¹⁰ Poor Ferenc: A syphilis kórtana és gyógyítása. Bp., 1914. VII, 287 p.

¹¹ Sellei József: A bőr- és venereás betegségek tankönyve. Bp., 1904. XI, 563 p.

¹² Róna Sámuel: Venereás betegségek. Bp., 1903. XI, 485 p.

¹³ Török Lajos: A bőrbetegségek felismerése és gyógyítása. Bp., 1907. XVI, 718 p.

¹⁴ Poor Ferenc: Dermatológia orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1922. 549 p.

¹⁵ Guszmán József: A budai régi Szent János Kórház krónikája. Bp., 1923. 44 p.

¹⁶ Szumowski Ulászló [Wladislaw]: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 167.)

¹⁷ Berde Károly: A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bőr- és nemikórtani tanszékének és klinikájának félévszázados története. 1874–1924. Szeged, 1928. 107 p., 4 t. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio medicorum I. 2.)

¹⁸ Berde Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940. XI, 303, [1] p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 170.)

¹⁹ Berde Károly: Volt-e Bolyai Jánosnak syphilise? = Orvostörténeti Közlemények 69–70 (1973) pp. 131–143.

²⁰ Szodoray Lajos: Néhány adat az 1848/49-es szabadságharc venereás helyzetéhez. = Orvostörténeti Közlemények 4 (1956) pp. 34–42.